

MISJONSTEOLOGI UTEN MISJONSBEFALING?

Forventet Paulus noen medvirkning fra menighetene til misjon?

Professor, dr.theol Sverre Bøe

Resumé: Paulus skrev meget om sitt misjonsarbeid i sine brev. Denne bibelteologiske artikkelen drøfter hvorvidt Paulus virkelig forventet medvirkning til enten sin misjon eller til egne misjonsfremstøt fra menighetenes side. Resultatet er magert: Der finnes knapt noen direkte tilskyndelse til misjon eller evangelisering i Paulusbrevene. Men mer indirekte og implisitt finner vi noen tilløp, og disse drøftes. Det er ingen opplagt forklaring på dette, men noen muligheter overveies.

Et påfallende trekk ved Paulus' misjon er hvor fokusert det er på nettopp *hans* arbeid; hva med menighetenes medvirkning? På dette punktet er brevene merkelig tause. Jesus, som selv holdt seg nokså strengt innenfor jødernes egne områder i Galilea og Judea, ga ifølge evangeliene og Apg 1 flere uttrykkelige befalinger om å drive misjon. Paulus, derimot, som selv drev misjon natt og dag langt utenfor jødernes områder, etterlot seg ingen »Misjonsbefaling«, knapt nok noen evangeliseringsbefaling eller vitnebefaling. Og også om vi utvider søket til tekster som enten tilskynder, omtaler eller forutsetter menighetenes misjonsengasjement blir resultatet nokså tynt. Misjonsbefalingen (Matt 28,18-20) kalles The great commission; om ikke vi skal kalle det for en »missing link«, så er det kanskje en »missing commission« vi leter etter. Hvordan henger dette sammen?

Spørsmålet kan drøftes på ulike vis:

- Historisk, med fokus på den historiske Paulus og samspillet med menighetene
- Eksegetisk, med en rent deskriptiv tekstanalyse

- Bibelteologisk, med en tematisk tilnærming til bibeltekster
- Misjonsteologisk, ved å utlede paradigmer fra bibeltekstene og anvende dette til bredere refleksjon

Jeg velger primært en bibelteologisk tilnærming med noen avsluttende misjonsteologiske refleksjoner. Bibelteologi er likevel delvis eksegetisk, ellers mangler basis. Og også bibelteologi er delvis historisk og systematisk, ellers blir det uhistorisk og usystematisk. Vi skal i denne artikkelen dels drøfte bibeltekstene selv og dels gå i dialog med en rett omfattende forskning til saken.¹

Av bibeltekstene står Paulusbrevene i en særstilling. Mange betviler ektheten av flere av disse,² men siden vårt anliggende handler om å finne noe som helst i retning av en misjonstilskyndelse vil vi lete bredt innen alle de 13 brevene som bærer hans navn. Jeg er for øvrig selv oppriktig overbevist om ektheten av dem alle. Siden brevene drøfter konkrete situasjoner er det en viss risiko involvert i å argumentere ut fra noe vi eventuelt *ikke* finner (*argumentum e silentio*). Så må vi vokte oss for det. Apostelgjerningene har en helt annen forfatter (trolig Lukas) og det er skrevet noe senere. Der finner vi særlig to viktige aspekt: Apg forankrer Paulus' misjon uttrykkelig både i Damaskus-opplevelsen (Apg 9; 22 og 26) og i en menighetshandling i Antiokia (13,1-3). Men disse tekstene er altså ikke forfattet av Paulus selv, og vil kun konsulteres for å sette stoff fra brevene i perspektiv.

Med »misjon« forstår vi i denne sammenheng primært slik virksomhet som har til hensikt å omvende mennesker til kristen tro – »making disciples«. En bredere »misjonal« definisjon fanger verdifulle ekklesiologiske og etiske aspekt av hverdagsliv – »being disciples« – noe som likevel ikke helt treffer vår leting etter direkte og målrettet virksomhet for å omvende folk til kristen tro. Ikke minst ser det ut til at Paulus selv var særlig opptatt av å forkynne Kristus »der Kristi navn ikke er kjent [...]« (Rom 15,20).³ Men Paulus selv bruker ikke begrepet »misjon«, det er blitt til senere.

En lignende skjelning uttrykkes i det klassiske begrepsparet »sentripetal« og »sentrifugal« misjon. Ved sentrifugal misjon peker pilene fra et sentrum og utover, som bevisst utadrettet vitne- og misjonstjeneste. Sentripetal misjon (»søke mot sentrum«) fanger derimot opp den tiltrekning et levende gudsfolk har på andre; pilene går da fra periferi mot sentrum. Jeg blir stadig mer overbevist om at også NT, i alle skriftgruppene, har langt flere sentripetale misjonsaspekt enn misjonsvitenskapen tradisjonelt har sett. Selv om vårt anliggende her primært er sentrifugalt, skal vi også stanse for Paulustekster der kristent liv påkalte seg undring og fascinasjon fra dem utenfor.

Menighetenes misjonsarbeid er bredere enn bare utsendingenes aktive forkynnelse. Det inkluderer også support, både fra enkeltpersoner og menigheter, både med personell, økonomi og forbønn. Vi skal i noen grad inkludere slike tilnærminger.

Vi kan dermed antyde følgende problemstilling: Er det treffende å beskrive Paulusbrevens misjonsteologi som en misjonsteologi uten en misjonsbefaling? Og betyr det at Paulus ikke forventet noen medvirkning til misjon fra menighetenes side?

Er der virkelig ingen misjonsbefaling eller noen direkte misjonstilskyndelser i Paulus' brev?

Med god grunn bruker vi uttrykket »Misjonsbefaling« både i entall og flertall. Matt 28,18-20 er en befaling: Grammatisk er den i imperativs form (»gjør disipler!«), den har ordet »befale« (v.20: »alt det jeg har befalt dere«, - det står ikke »anbefalt«!), den er uttalt av en majestet til sitt folk, og den fremstår i analogi til GTs gudsåpenbaring på Sinai (2 Mos 19-24). Men også Luk og Joh har misjonsbefalinger; Luk 24,46-49 forankrer oppdraget via gammeltestamentlige profetier, mens Joh 20,21-23 forankrer oppdraget med syndstilgivelse – synder tilgitt eller fastholdt – i analogi med Guds egen sendelse av Sønnen. Også Apg sammenfatter Jesu jordeliv med en vitnebefaling like til jordens ender (1,8), mens oppdraget i Mark 16,9-20 er usikkert rent tekst-kritisk.

Sammenlignet med disse massive misjonsbefalingene fra Jesus selv finner vi utvilsomt ikke noe tilsvarende i noe Paulusbrev. Vi finner heller ingen henvisning til Jesu misjonsbefaling(-er), verken i brevene eller i Apg 2-28, verken for Paulus' egen tjeneste eller anvendt på menighetene. Så langt kan vi bekrefte en tilnærmet konsensus i forskningen:⁴ Der er ingen misjonsbefaling i Paulus' brev.

Nå ligger det også i sakens natur at virkelige guddommelige misjonsbefalinger kun utstedes av Gud selv, respektive av hans Sønn, ikke av en Paulus eller Peter. På den annen side kan vi knapt overvurdere hvilken apostelbevissthet og autoritet Paulus fremstod med i sine brev; mest berømt er 1 Tess 2,13, »[...] ikke som menneskeord, men som det Guds ord det i sannhet er«.

Dette er desto mer påfallende når vi ser hvordan Paulus gjennom sine ulike brev til høyst ulike menigheter og i særdeles varierte kontekster bygger opp en robust og konsistent misjonsteologi. Forankret i gammeltestamentlig skapertro og monoteisme polemiserer han skarpt mot hedenskap og avgudsdyrkelse (Rom 1,18-32; 1 Kor 10,7 og 18-22). Antropologien skyver syndefallet i forgrunnen (Rom 5,11-21): Mennesket er »av naturen« »vredens barn« (Ef 2,3), »uten håp og uten Gud i verden« (Ef 2,12), »fiender av Gud i sinn og tanke« (Kol 1,21), og like fullt ansvarlig for Gud (2 Kor 5,10-11). Kristus er eneste mulige vei til frelse (1 Kor 8,3-5; Ef 4,3-6; 1 Tim 2,5-6), og eskatologien ser frem mot en dag da ethvert individ skal bøye kne for Kristus og erkjenne ham som Herre (Fil 2,6-11). Samtidig fastholdes Guds suverene frelsesvilje; Gud betegnes som »han som vil at alle mennesker skal bli frelst« (1 Tim 2,4). Frelst blir enhver som påkaller Herrens navn, men det kan kun skje der folk kommer til tro på grunnlag av verbal forkynnelse (Rom 10,13-14). Slik forkynnelse forutsetter igjen at noen forkynner, og skal det skje, må noen være utsendt med det formålet (Rom 10,15).

Slik blir misjonens logikk at noen må sende utsendinger som forkynner Kristus så folk kan høre, vende om og bli døpt. Desto mer påfallende er det da at denne logikken aldri utmyntes på noen generell misjonsbefaling eller sendebefaling. Ofte utmyntes det derimot personlig på Paulus: Av disse grunner har *Paulus* reist (videre) til stadig nye steder for å forkynne »der Kristi navn ikke er kjent« (Rom 15,20). Vi kan knapt finne sterke nok ord på hvor fokusert omtalen av misjon er nettopp på *Paulus'* misjon. Den omtales bredt, både prinsipielt, historisk, strategisk og pragmatisk. I teksten fra Rom 10,14-15 kunne vi også ventet en direkte slutning: Siden noen må utsende de som skal forkynne, må menigheten(-e) se sitt ansvar og sende noen. Men her dreier teksten brått tilbake til hovedspørsmålet i Rom 9-11 omkring jødernes avvisning av Jesus som Messias (10,16-21 og videre i kap.11).

Pengeinnsamlingen Paulus stod for til beste for »de hellige« i Jerusalem omtales bredt i 2 Kor 8-9; jfr. Rom 15,25-33 og 1 Kor 16,1-4. Og her tilskynder Paulus sterkt menighetene til å medvirke. Men det handler altså om nødhjelp til tørkerammede, ikke om evangelisering. Det er ellers det nærmeste vi kommer omtale av en »misjonsaksjon« for Paulus-menighetene i brevene hans.

Paulus fokuserer ofte sitt eget sterke misjonsengasjement. I analogi med profetkallet til Jeremia ble Paulus utvalgt til oppgaven allerede »fra mors liv« (Gal 1,15; jfr. Jer 1,5). Møtet med Jesus ved Damaskus forpliktet ham ifølge Lukas til lydighet mot »det himmelske synet« (Apg 26,19). Samtidig som Kristus gjorde ham og alle troende gjeldfrie innfor Gud (Kol 2,14), ble Paulus umiddelbart et gjeldsoffer overfor ethvert medmenneske som ikke kjente Kristus til frelse (Rom 1,14). Derfor lå kallet på ham som »en tvang« (1 Kor 9,16). Tanken på den dom som vil møte ethvert menneske fremfor Kristi domstol fylte Paulus med frykt (2 Kor 5,10-11). Men frykten var ikke lammende, den drev ham til en tjeneste med å »vinne mennesker for Gud« (2 Kor 5,11).

Men parallelt med frykten var det Kristi kjærlighet som »tvang« Paulus inn i »forsoringens tjeneste«. Med en klassisk luthersk katekismeformulering kan vi si at »Vi skal frykte og elske Gud så vi driver misjon«. ⁵ Det er »på Kristi vegne«, det er »Gud selv [som] formaner gjennom oss«: »La dere forsone med Gud!« (2 Kor 5,18-21). Men til tross for dette klassiske flertalls »vi« i 2 Kor 5,11-21 går teksten videre med omtaler av Paulus og hans medmisjonærers egen misjonstjeneste (2 Kor 6-7), ikke med noen allmenn misjonsoppfordring. Og også 2 Kor 5,11-6,2 skjelner mellom »vi« og »dere«, (6,1). ⁶

Alle disse tekstene spiller en avgjørende rolle for misjonsteologien. Men selve formaningen til å drive misjon henter vi annetstedsfra, fra evangeliene.

Var det menighetene som sendte ut misjonærer?

La oss først begynne utenfor Paulusbrevene: Når Lukas først introduserer Paulus' misjonsarbeid presenteres det helt klart som en menighetshandling; det var mens menigheten i Antiokia »feiret gudstjeneste for Herren og fastet« at Den hellige ånd »sa«: »Ta ut Barnabas og Saulus for meg, så de kan gå til den oppgaven jeg har kalt dem til,«

(Apg 15,2-3). Når den første misjonsreisen var over returnerte de til Antiokia, »det stedet hvor de en gang var blitt overgitt til Guds nåde for å fullføre den oppgaven som nå var avsluttet«, (Apg 14,26; 15,35-39 og 18,22), uten at vi hører mer om kontakten med menigheten der. Så langt Lukas' fremstilling. Det eneste stedet der Paulus i sine brev knytter an til Antiokia er i Gal 1-2 i forbindelse med konfliktene omkring omskjærelse og renhetsregler (Gal 2,11).

Ut fra Apg får vi dermed inntrykk av at Paulus' misjonsarbeid involverte menigheten i Antiokia.⁷ Så kan vi bare i ettertid drømme om hvor spennende det hadde vært om vi hadde hatt et par Paulusbrev til menigheten i Antiokia! Faktum er at vi ikke noe sted i tretten Paulusbrev har noen som helst indikasjon på at Paulus forankret sin tjeneste i menigheten i Antiokia eller i noen annen enkeltmenighet. Hans poeng var snarere at det var *Gud* som hadde kalt ham, og det på helt ekstraordinært vis (Gal 1-2; Ef 3,1-9). I.H. Marshall sier derfor at Paulus så seg ansvarlig primært overfor Gud, ikke overfor menigheten(-e) når det gjaldt hans misjonsoppdrag (Marshall 2000, 255).

Pastoralbrevene omtaler innsettelse av eldste/forstandere, men trolig primært til tjeneste i egen menighet (1 Tim 3,1-15 og Tit 1,6-9). Timoteus selv var ifølge Apg 16,1-3 rekruttert direkte av Paulus, men i 1 Tim 4,14 oppfordrer Paulus ham til ikke å forsømme »den nådegaven du har, den du fikk på grunnlag av profetiske ord da eldsterådet la sine hender på deg.« Men det refererer like gjerne til en lokal innsettelse, så vi kan vanskelig slutte ut fra Pastoralbrevene at menighetene på den tiden praktiserte misjonsrettede utsendelser. Det kan ha skjedd, men det er ikke utvetydig belagt.

Bibeltekster som kanskje nærmer seg omtale av vitnetjenester

Det verset hos Paulus som kommer nærmest vår sak er Fil 2,15-16: »[...] så dere kan være uklanderlige og rene, Guds barn uten feil midt i en vrang og villfaren slekt. Dere stråler blant dem som stjerner på nattehimmelen når dere holder fast på livets ord, og da skal jeg få den ros på Kristi dag at løpet mitt og strevet mitt ikke har vært forgjeves.« Nøkkelen her er det greske verbet ἐπέχω (epecho), som vanligvis oversettes med å »holde fast på« noe. Enkelte, som J. Ware, oversetter derimot med »holder fram« noe (her »livets ord«), og det blir jo straks mer aktivt og evangeliserende.⁸ Handler verset om å holde fast på Guds ord i en presset situasjon så en ikke faller fra, eller handler det om å løfte fram for andre Guds ord, som i misjon? Den vanligste betydningen av ἐπέχω er å holde fast på noe, men det finnes enkelte klassisk greske tekster der det viser til noe mer aktivt og utadrettet.

Videre forteller et vers fra NTs kanskje eldste skrift (1 Tess) om en overveldende rask spredning av evangeliet: »For fra dere har Herrens ord fått lyde ut. Ikke bare i Makedonia og Akaia, men alle steder er deres tro på Gud blitt kjent, så vi ikke behøver å si noe om det«, (1 Tess 1,8). Beskrivelsen av den hurtige spredningen lokalt av det kristne budskapet minner om lignende beskrivelser i Apg (Apg 14,21; 18,8; 19,10); det viser at det vi lett anakronistisk kaller evangelisering har skjedd, uten at vi vet mer om hvordan

det skjedde og hvorvidt det var tilskyndet eller organisert på noe vis. Dette er viktig: Det kan ikke være tvil om at kristne i menighetene Paulus grunnla faktisk både vitnet og evangeliserte, men derfor er det dobbelt påfallende at han ikke klarere omtalte og veiledet det i brevene.

Et annet mulig misjonsvers er fra kampteksten i Ef 6,13-17, der Paulus utførlig beskriver en kristens utrustning i militære kategorier. Det meste av utrustningen handler om forsvar mot andres (egentlig djevelens) angrep, som rustning, brynje, skjold og hjelm, men v.17 lyder: »Ta frelsens hjelm og Åndens sverd, som er Guds ord«. Ordet for »sverd« er μάχαιρα (machaira), det korte sverdet som soldatene brukte i nærkamp. Det er normalt et offensivt våpen, og overført på vår tekst kan det antyde en kamp som inkluderer det offensive: En kristen skal i sin åndelige »kamp« bruke Guds ord overfor dem en møter. O'Brien kaller derfor Ef 6,17 for »the Pauline Great Commission« (O'Brien 1995, 109).⁹ Vi må likevel innrømme at det vil være å presse teksten hardt om vi bruker teksten som et hovedbelegg for kristen misjon. På billedplanet brukes ikke sverdet for å hjelpe folk, men tvert imot for å drepe. Det gjør en enkel overføring til misjon noe kunstig. Samtidig viser både NT og Oldkirkens historie at kristne nettopp i forfølgelser og rettssaker vitnet slik at andre ble vunnet. Også oppfordringen til å ha »fredens evangelium« som »sko på føttene« (v.15) kan tolkes aktivt og konkret som bevegelse = misjon, men også i forsvar må soldater kunne bevege seg lett.

En nokså indirekte referanse til Kristus-forkynnelse finner vi i Fil 1,12-19. Der refererer Paulus til »noen« som forkynner »Ordet«/»Kristus« modig og av god vilje, mens andre gjør det av »misunnelse og stridsløst« (vv.14-15). Dette gleder likevel Paulus seg over, »Kristus blir forkynt i alle fall« (v.18). Slik forstår vi at også andre i Filippi »forkyn- te« om Kristus. Men forkynte de for hedninger, eller skjedde det i allerede etablerte menigheter, eller kanskje også i eller i randen av synagoger? Paulus tar ikke noe oppgjør eller forbehold omkring innholdet av deres forkynnelse, og det tilsier at de neppe var vranglærere i hans øyne. Det var motivene bak deres Kristusforkynnelse som var problematiske. Flere enn Paulus forkynte åpenbart om Kristus, men hvorvidt dette dreier seg om utadrettet misjon vet vi ikke.

Paulus skrev ofte til menighetene om vekst, både som enkeltkristne og som menigheter. Vi tenker lett numerisk om organisasjoner som vokser, men Paulus talte oftest om vekst i tro (2 Kor 10,15), kjennskap til Gud (Kol 1,10), kjærlighet (Ef 4,16; 1 Tess 3,12), og fellesskap (2 Tess 1,3). Legemet/kirken skal vokse til et hellig tempel (Ef 2,21; 4,16; Kol 2,19), slik et barn vokser og modnes til å bli voksen (Ef 4,14-15). Slik blir de mange oppfordringene til vekst bare indirekte en tilskyndelse til misjon; »Og må Herren la kjærligheten dere har til hverandre og til alle mennesker, få vokse seg rik og stor«, (1 Tess 3,12).

Var misjon så selvsagt at det ikke behøvde å sies eksplisitt?

Flere forskere mener at det kristne felleskapet var »by nature a witnessing fellowship«; Gilliland hevder at det er »an axiom of the church that it must share its faith«, (Gilliland 1983, 188). De første kristne vitnet spontant og uorganisert, omtrent slik smitte kan bre seg i en befolkning, slik det siden ofte ble sagt. Den første kristne misjon gikk så å si under radaren. M. Green antydte at Paulus nøyde seg med å etablere to-tre sentre i en provins og at han så dro videre »allowing the native enthusiasm and initiative of the converts to lead them to others whom they could win for Christ« (Green 1970, 263). Det var derfor Paulus så tillitsfullt kunne si at han »hadde gjort det han skulle i landene her« (øst), for evangeliet hadde nådd »helt til Illyria« (Rom 15,23 og 19). En tenker seg at Paulus overlot til dem som var frelst å vitne for de mange andre i sine nærområder og provinser.

Resonnementet har likevel ikke slått gjennom i forskningen. Paulusbrevene er fulle av formaninger, også om spørsmål som i alle fall vi i etterkant synes virket opplagte; han sa det likevel.¹⁰ Og det er i alle fall ingen grunn til å tro at evangelisering lokalt og misjon til nye områder skulle være noen enkel og selvinnlysende sak som ikke skulle trenge veiledning. Flere formaninger preges også av perspektiv som antyder en noe mer stillferdig og lavmælt livsstil enn vi ofte assosierer med de første kristne, som 1 Tess 4,11-12: »Sett deres ære i å leve i stillhet, og ta vare på deres egne ting og arbeid med deres hender, slik som vi bød dere, så at dere kan omgås sømmelig med dem som er utenfor, og ikke trenge hjelp fra noen.« Jeg synes J.P. Dickson presser teksten langt når han kaller det for »mission-commitment as ethical apologetic« (Dickson 2003, 262-69). Heller ikke den spennende teksten i 2 Kor 3,2-3 om at de kristne er »Kristi brev« som er »kjent og lest av alle mennesker« anvendes på misjon.

Paulus som forbilde og eksempel

Flere steder løfter Paulus seg selv frem som et forbilde for menighetene på en overraskende frimodig måte, målt med nåtidsbriller: »Ha meg til forbilde slik jeg har Kristus til forbilde!« (1 Kor 11,1). »Følg mitt eksempel, søsken, og se opp til dem som lever etter det forbilde dere har i oss.« (Fil 3,17). »Så legger jeg dere på hjertet: Ha meg som forbilde!« (1 Kor 4,16; jfr. Fil 3,17; 2 Tess 3,9). Og det ser ut til å ha skjedd: Paulus antyder i Fil 1,30 at »hans« misjon nokså spontant ble videreført av de unge menighetene: »Dere står i den samme kamp som dere så meg kjempe, og som dere nå hører at jeg fremdeles har«. Nå kan »kamp« kanskje referere til mer enn misjon, men forsøket på å vinne nye var trolig en del av »kampen«, slik han også roser filipperne for deres »fellesskap med ham i evangeliet«, (Fil 1,5).

En slik imitasjonstilnærming kan i så fall også forsøkes anvendt på de mange sterke avsnittene der Paulus beskriver sin misjonsgjerning (Rom 1,14-17; 1 Kor 9,22-24 og 10,31-11,1). Selv der han ikke sier rett ut at leserne bør gjøre likedan, kan en anta en viss retorisk strategi: slik Paulus gjør, bør også menighetene gjøre og tenke. Dette blir

et viktig punkt både for Plummer (Plummer 2006, 81-92) og for O'Brien.¹¹ Det er likevel langt fra sikkert. Flere av disse tekstene er så direkte knyttet til Paulus' eget spesielle kall og aposteloppdrag at de vanskelig kan alminneliggjøres. Ikke alle hadde en Damaskus-opplevelse i ryggmargen. Ikke alle var utskilt fra mors liv til aposteltjeneste (Gal 1,5). Ikke alle hadde fått en spesiell åpenbaring om at hedningene har del i arven (Ef 3,1-9). Ikke alle var ugifte slik at de var fritatt fra daglig omsorg for familie (1 Kor 7,7). Helt prinsipielt viste han til differensieringer blant kristne, både ut fra nådegaver og ut fra hvilke tjenester en ble satt til (1 Kor 12,4-31 og Ef 4,11-13). Og det forbilledlige ved Paulus i 1 Kor 9,1-11,1 er snarere hans forsakelser enn selve misjonsarbeidet mener P. Bowers, som finner det »exceedingly rare« for Paulus å overføre sin egen tjeneste på andre kristne (Bowers 1991, 90-95).

Likevel vil jeg mene at dette er noe av det nærmeste vi kommer en indirekte oppfrodring til misjon i Paulusbrevene: De mange omtalene av Paulus' egen tjeneste og de sterke tilskyndelsene til å ta Paulus som et eksempel kan i noen grad kobles sammen.

Var misjon mulig ut fra sosiale forhold i antikken?

Vårt spørsmål etter målrettede misjonstiltak i urkirken kan lett få en anakronistisk slagside. Trolig var det kun et lite mindretall som hadde mulighet til å reise omkring. Få hadde råd til slikt. Mange hadde familieforpliktelser og de som var slaver kunne selvsagt ikke reise bort, selv om de nok kunne selges fra én familie til en annen. Og Paulus selv formante uttrykkelig at »enhver skal forbli der han var da han ble kalt«, (1 Kor 7,20). Det er tvilsomt om det overhode reiste omkring »misjonærer« for noen som helst filosofisk skole eller religion eller kult. Kanskje var kyniske vandrefilosofen den nærmeste parallellen. I.H. Marshall sier at Paulus' misjonsreiser var »something highly unusual, if not unique, in the ancient world.« (Marshall 2000, 262).

Men hva med jødedommen på Jesu tid, var den aktivt misjonerende? I så fall vil jo Paulus, som tidligere fariseer, enkelt ha kunnet overføre en lignende virksomhet til kristen tro. Generelt regner en ikke antikkens jødedom for særlig misjonerende/proselytterende; J.P. Dickson oppsummerer både kildene og debatten med at vi finner »sporadic evidence«, ikke mer og ikke mindre (Dickson 2003, 50) også når vi tar med Matt 23,15. En apologetisk tendens kan vi derimot merke i en rekke samtidige jødiske tekster, som bl.a. hos Filo, Josefus (Dickson 2003, 51-85).

Samtidig vet vi at det var en utstrakt reisevirksomhet i Romerriket. Både handelsfolk, soldater, embetsmenn og i noen grad turister reiste mye, (jfr. Lydia, Apg 16,14). Og ikke bare jøder reiste langt på pilegrimsferder. Både Apg og Paulusbrevene omtaler selve reisene rett fram uten spesielle forklaringer. Men noen turist eller globetrotter var Paulus ikke, jfr. den dramatiske skildringen i 2 Kor 11,23-33. Som romersk statsborger hadde Paulus spesielle muligheter for å reise. De aller fleste i de unge menighetene kunne neppe det, men folk som Prikilla og Akvila viser at noen gjorde det, og i alle fall

de brukte mulighetene det ga til misjon (Apg 18,2. 18. 26; Rom 16,3; 1 Kor 16,19; 2 Tim 4,19).

Hjemmet som den primære misjonsarena

Uavhengig av eventuelle reiser vil de kristne i de nyetablerte Paulus-menighetene ha vært omgitt av muligheter for misjon og »evangelisering« overalt i sin daglige kontekst. Ingen behøvde reise langt for å møte »hedninger«.

Paulus-brevene inneholder flere såkalte »Hustavler« med formaninger til ulike grupper omkring hverdagslivet (Ef 5,21-6,9; Kol 3,18-4,1; jfr. 1 Pet 2,18-3,7). Menn, hustruer, fedre, barn, slaver og slaveeiere anvises ulike plikter, jfr. 1 Tim 6,1-2. Hverdagslige arbeidsoppgaver skal gjøres i »ærefrykt/frykt for Herren« (Kol 3,22), for »det er Herren og ikke mennesker dere tjener« (Ef 6,7). Det tas ingen forbehold for om den en tjener er en kristen eller ikke, og ingen steder i Paulus-brevene antydes det noen direkte forkynnelse eller »evangelisering«, slik tilfellet er i 1 Pet 3,1-2. Men den nye troen har sikkert vært merkbar for omgivelsene, og den har sikkert gitt anledning til mange slags samtaler.

1 Kor 7,12-16 drøfter Paulus hvordan en troende skal te seg hvis ektefellen og barna ikke er troende. Et første moment er at den troende i utgangspunktet ikke skal skille seg (v.12), selv om en kanskje skal/må gå med på det hvis ektefellen ønsker det (v.15). For den ikke-troende ektefellen og barna »blir regnet som hellig« på grunn av den troende ektefellen (v.14). »Hellig« kan ikke her bety »frelst«, for selve målet med et fortsatt samliv er at den troende kan »redde« sin ektefelle (v.16). Men den troende skal altså ikke være redd for at den/de ikke-troende er »urene«.

Disse formaningene gir oss et levende og direkte innblikk i det vi kan kalle en misjonssituasjon i hjem og hverdagsliv blant de første kristne i Korint. Vi kan lett tenke oss lignende situasjoner overfor øvrig slekt, tjenestefolk og slaver som hører til i sine respektive husholdninger. Teksten oppfordrer ikke eksplisitt til å vitne, forkynne eller formane de ikke-troende, men den poetisk formulerte oppfordringen om å »stråle blant dem som stjerner på nattehimmelen« fra Fil 2,15 uttrykker sikkert også inn i familielivet et genuint paulinsk ideal. I.H. Marshall kaller slike situasjoner for en »missionary task« (Marshall 2000, 260).

Paulus går i 1 Kor 5 hardt ut mot hvordan menigheten i Korint ikke ville eller våget å øve kirketukt overfor et menighetsmedlem som levde i synd. Men samtidig tok han et uttrykkelig forbehold: Han mente ikke at de troende skulle bryte enhver kontakt med folk som lever på tvers av Guds gode vilje; »Det jeg mente med det jeg skrev, var at dere ikke skal omgås en som kalles bror, og som likevel lever i hor eller er grådig, eller som er en avgudsdyrker, spotter, drukkenbolt eller ransmann. Slike skal dere heller ikke spise sammen med«, (1 Kor 5,11). Templene kunne og skulle de boikotte, men ellers skulle de leve videre blant folk flest, midt på »misjonsmarken«.

D. Bosch sa det slik: Livet deres skulle ikke bare være eksemplarisk, men også vinende («winsome»), livsførselen skulle tiltrekke seg dem utenfor og være en invitasjon til å slutte seg til menighetene; »[...] the believers should practice a missionary lifestyle« (Bosch 1991, 137). Slik finner han altså det vi kaller et sentripetalt perspektiv hos Paulus, misjonsaspektet er implisitt, ikke eksplisitt. Det primære ansvaret til 'ordinære' kristne var ikke å gå ut og forkynne, men å støtte gjennom sin livsførsel og å få dem utenfra til å være velkommen i menighetene (Bosch 1991, 138).

Møtene var offentlige, trass i private hjem og på improviserte steder

La oss stanse for en tekst der Paulus tar utgangspunkt i to tenkte situasjoner fra gudstjenestelivet. Først gjelder det effekten av tungetale: »Om nå hele menigheten kommer og er samlet og alle taler i tunger, og utenforstående eller ikke-troende kommer inn, vil de ikke da si at dere er gått fra forstanden?« Utolket tungetale er altså lite fruktbart hvis en vil føre mennesker til omvendelse og tro. Så drøfter han hvordan den profetiske gaven ideelt sett skal virke: »Men hvis alle taler profetisk når en av disse kommer inn, da vil han kjenne seg avslørt og dømt av alle; hans innerste tanker kommer for dagen. Han vil kaste seg ned med ansiktet mot jorden, tilbe Gud og bekjenne: Gud er sannelig blant dere!« (1 Kor 14,23-25).

Slike møter var altså offentlige i den forstand at det var tenkelig at ikke-troende kunne være til stede. Kanskje hadde ikke huset der de var samlet lukket vinduer, dører eller porter, eller folk som tilhørte eller besøkte familien/husholdet kunne se og høre hva som foregikk. Kanskje kunne de sitte ned og delta. Nå får vi ikke inntrykk av at slike møter primært var utadrettede, men de var heller ikke nødvendigvis lukkede på den måten vi vet at nattverdsamlingene siden ble det. Menighetsarbeid var slik langt nærmere misjonsarbeid/evangelisering enn det vi kjenner fra den senere vestlige kirkehistorie.

Flere steder er Paulus opptatt av forholdet til dem »utenfor«. Den som skal innsettes til en tilsynstjeneste må også »ha godt ord på seg hos dem utenfor« (1 Tim 3,7). Timoteus skal forkynne Ordet »i tide og i utide«, (1 Tim 4,2), og det ser ut til at det da gjelder både innad i menigheten(-e) og utad. Men da er vi sporet av ledernes oppgaver; vi skal ikke uten videre overføre tilsvarende forventninger til ethvert menighetslem.

Fungerte misjon helt fra begynnelsen av som en ren parallell-struktur?

Ralph D. Winter (Winter 1974) har levert en tolkningsmodell som rendyrker Paulus' selvstendige misjonsarbeid som noe som fungerte »semi-independently« av menighetene, nesten som »a traveling church« (Winters 1991, 58). Vi aner begynnelsen til et to-spors løp som siden har fulgt kirken gjennom mye av dens historie: Menighetene driver primært sitt eget arbeid, med vekt på gudstjeneste og diakoni (en »kom-struktur«; »modalities«). Men parallelt har noen (her Paulus) drevet misjonsarbeid til nye og

unådde steder (en »gå-struktur«; »sodalities«). P. Bowers kom til et lignende resultat og bruker det noe kontroversielle begrepet »para-church«, men presisert slik: »[...] backed and supported by churches, focused directly upon the planting of churches, but not effected by churches *qua* churches« (Bowers 1991, 111). »Mission was apparently for him a function of certain believers, individually or collectively, but not corporately«, hevder Bowers (Bowers 1991, 103). E. Schnabel protesterer mot å kalle Paulus' misjonsteam for »church«; det bør heller kalles »a mission agency«, for det var det det var, ikke en parallell »kirke« (Schnabel 2004, 1578-79). For klassisk katolsk teologi med en ekklesiologi ovenfra vil saken se helt anneredes ut: Der en apostel er, der er kirken; altså var kirken til stede der en apostel måtte sitte på enecelle i et fengsel, helt uavhengig av noen menighet.

Selve modellen er vel kjent i dag: Selv om de fleste menigheter har sine »misjonsprosjekt«, er mye av misjonsinnsatsen drevet frem av mindre grupper, ofte på tvers av menigheter og kirkesamfunn. Det nærmer seg den logikken vi i Norge kjenner som at »misjon er de brennende hjerters sak« (»a committed minority«) (Camp 1995, 207), ikke ett av mange punkt som enhver kirke skal ha på sin liste. En lignende logikk opphøyes langt på vei til et grunnleggende prinsipp av Andreas Nordli, leder for Ungdom i Oppdrag i Norge. Han finner det han kaller »to spor« i kirkehistorien; dels de etablerte kirkene, både lokalt og som kirkesamfunn, og dels kristne organisasjoner, kommuniteter og institusjoner som opererer uavhengig. Han mener at »begge disse sporene har bibelsk legitimitet« og »begge er nødvendig for at misjonsbefalingen skal kunne oppfylles« (Nordli 2013, 199-200).

Men det er problematisk å slutte fra kirkehistorie til teologisk prinsipp, fra organisatorisk suksess til bibelteologi. Heller ikke Paulus legger opp til at misjon bør outsources til enkelte særlig »brennende hjerter« eller at misjon skulle være et særlig anliggende for noen få med »a second calling« eller »decision« (Schnabel 2004, 1578). Og hvis det er noe den nyere misjonale bevegelse har løftet frem, er det at kirken *er* misjonal, den ikke bare driver med ett og annet som vi kaller misjon. Men at det kan være nyttig rent misjonsstrategisk å organisere visse sider av misjonsarbeidet i en viss uavhengighet av kirkeledelse er en annen sak. H. Boer har kalt slike ulike parallell-strukturer for »a blessed abnormality« (Boer 1964, 214).

Jeg tror ikke at Paulus på generelt grunnlag ønsket en uavhengig parallellstruktur for misjon; det er å lese for mye ut av manglende misjons- og vitnebefalinger. Hans egen tjeneste var spesiell. Og ut fra det Paulus ellers skriver om nådegaver, om gudstjeneteliv og om kristen bekjennelse ligger det nær å anta at han så på både kortreist og langreist evangelisering og misjon som et felles ansvar. Men det er påfallende at det ikke sies tydeligere.

Medarbeidere

Både Apg og Paulusbrevene er tydelige på at Paulus hadde flere nære medarbeidere, både på og mellom selve reisene hans. Ikke minst sendte Paulus ofte medarbeidere til menigheter, både for å avklare situasjoner der, for å veilede eller følge opp påbegynte prosesser, og for å opptre som mellommenn i konflikter mellom Paulus og menighetene. Med en moderne betegnelse kan vi si at Paulus arbeidet i team. J.D.G. Dunn lister hele 50 navn i ulike kategorier som hans medarbeidere, og da har han ikke tatt med personer han hilser til, med mindre de også angis som direkte involvert i arbeid for menighetene eller misjonsfremstøt (Dunn 2009, 566-72).

Men disse teamene hadde neppe noen helt »flat« struktur som et collegium av likemenn. Paulus var åpenbart den selvsikre lederen, som i et hierarki. En liten notis fra Apg 14,12 er trolig karakteristisk: »[...] siden det var han som førte ordet«. Dette er ikke minst synlig i de brevene der Timoteus eller andre står oppført som medforfattere (1 Kor; 2 Kor; Fil; Kol; 1 Tess; 2 Tess og Filemon). Det tar ikke lang tid fra et flertalls-»vi« glir over i en entalls-»jeg«, som i 1 Kor (»jeg« fra 1,4) eller Fil (»jeg« fra 1,3). Jeg tror derfor at vi heller kan anse i alle fall mange av de femti mer som assistenter enn som likestilte i et team.

Spørsmålet blir så om disse medarbeiderne eller assistentene bør regnes med *menighetenes* medvirkning i det misjonsarbeidet Paulus stod i. Representerte de virkelig menighetene, eller var de rekruttert enkeltvis av Paulus? Her kan det ha vært flere kategorier parallelt, men hovedinntrykket ut fra både Apg og brevene er at Paulus engasjerte dem direkte.¹² Men 2 Kor 8,23 kan antyde noe mer, for her kaller Paulus dem for »menighetenes utsendinger«: »Når det gjelder Titus, så husk at han er min medhjelper og medarbeider hos dere. De andre brødrene er menighetenes utsendinger, til ære for Kristus.«¹³ Konteksten er likevel spesiell; det gjelder overleveringen av kollekten eller »nødhjelpen« til de kristne i Jerusalem, og ikke noe direkte misjonsfremstøt til unådde områder. Slik sett er vi like langt i forhold til spørsmålet om menighetenes medvirkning til misjon. Uttrykket »menighetenes utsendinger« indikerer likevel at Paulus kunne se for seg noe slikt til særskilte formål.

Av »titlene« Paulus brukte er »evangelist« særlig interessant; kan det sikte til et fast og utadrettet misjonsarbeid, som i Ef 4,11? Det er mulig, men langt fra sikkert (jfr. Dickson 2003, 318-336). Paulus bruker ellers roten *euangell-* både innover i menigheten og noe mer åpent (se 2 Tim 4,1-5). Og poenget i Ef 4,11 er ikke at alle skal være litt evangelister, men at Gud satte *noen* til å være det, jfr. 1 Kor 11,29-30: »Er vel alle apostler [...] profeter [...] lærere?«

Menighetenes forbønn og annen support

På ett vis er det liten tvil om at Paulus involverte menighetene i misjonsarbeidet; det er et hovedpoeng i Dickson's store studie omkring det mangfoldige »mission-commitment« han finner i Paulusbrevene (Dickson 2003, 178-226): Han ber dem stadig om forbønn

for misjonsarbeidet. Det skjer med sterke og personlige ord, som i Ef 6,18b-19: »Be alltid i Ånden! Våk og hold ut i bønn for alle de hellige, også for meg. Be om at de rette ordene må bli gitt meg når jeg skal tale, så jeg frimodig kan gjøre evangeliets mysterium kjent«. »Kjemp sammen med meg ved å be til Gud for meg«, skrev han i Rom 15,30. »Også dere må hjelpe til ved å be for oss«, skrev han til korinterne, for »når mange ber«, vil gjennomslaget bli sterkere (2 Kor 1,11). Til kolosserne skriver han at de skal være »utholdende« i bønner, så de både våker og ber med takk, og han fortsetter: »Be også for oss, at Gud må åpne en dør for Ordet så vi kan forkynne Kristi mysterium!« (Kol 4,2-3).

Kanskje er det rett å si menighetene ikke bare skal be for misjonsarbeidet, for bønner er selv nettopp en del av misjonsarbeidet. Fra en slik synsvinkel blir menighetene direkte involvert i Paulus' misjonsarbeid. Samtidig er det påfallende at vi ikke noe sted i Paulusbrevene finner noen direkte bønn/forbønn for »dem utenfor« eller »hedningene«. Vi finner bønn for menighetene (2 Kor 13,7-9; 2 Tess 1,11) og for enkeltkristne (Filem v.4-6), og særlig ber Paulus stadig om vekst for enkeltkristne og menigheter. Faktisk har vi vel bare én bønn som handler om at noen skal bli frelst, og den gjelder jødene (Rom 10,1). Men for *sitt* misjonsarbeid ber han ofte om forbønn.

Men når det kommer til penger, økonomi og annen understøttelse er Paulus til dels sterkt avvisende, særlig overfor menigheten i Korint. Han ville være uavhengig økonomisk fra menighetene, kanskje med et unntak for Filippi (Fil 4,10-18). Riktignok skriver han i 2 Kor 11,8 at han »nærmest plyndret« andre menigheter, men totalt sett får vi inntrykk av at Paulus var stolt over å være uavhengig økonomisk av andre. Men på prinsipiell basis sier han at ledere skal kunne leve av arbeidet de gjør for menighetene (1 Kor 9,1-15), »men jeg har ikke gjort bruk av noe av dette«, (v.15).

Vi finner heller ikke noe avsnitt der Paulus ber menighetene om å stille mannskap til disposisjon for kommende misjonsreiser. Det nærmeste vi kommer er der han i Rom 15,24 sier han håper at folk i menigheten i Roma vil »utruste« ham med tanke på nye misjonsfremstøt vestover mot Spania.

Konklusjon

Tilsynelatende kommer vi til et negativt resultat: Vi finner ingen misjonsbefaling hos Paulus. Paulus' brev inneholder mye misjonsteologi, men ingen misjonsbefaling. Vi finner heller ikke noen uttrykkelig og allmenn oppfordring til å drive misjon i Paulusbrevene, verken på et individuelt nivå eller rettet til menighetene. Så langt er der en tilnærmet konsensus i forskningen. En viss uenighet oppstår når vi skal vekte de ulike indirekte og implisitte faktorene som vi nok finner.

Et hovedinntrykk er at Paulus omtaler sitt misjonsarbeid som svært spesielt, basert på hans særlige kall og Guds ledelse. Men samtidig legger hans misjonsteologi helt grunnleggende opp til at misjon trengs, ja, det er helt avgjørende. Det han sier om nådegaver, gudstjenesteliv og om å bekjenne troen gjør det nærliggende å tro at han ville svart et klart ja på at misjon og evangelisering er alle kristnes kall og ansvar. Paulus gir

basis for misjonsteologien. Men selve befalingen(-e) til å drive misjon henter vi annetstedsfra, fra evangeliene.

Er misjon så selvsagt at det ikke behøver å sies direkte? Var det slik blant de første kristne at de alle og uten direkte oppfordring »kan ikke la være å tale om det vi har sett og hørt« (Apg 4,20)? Trengtes det et tiepåbud mer enn et talepåbud? Neppe. Hvis Paulus hadde tenkt slik, ville han kunnet droppe en masse av det han faktisk skrev.

Det sterkeste momentet i retning av menighetenes misjons- og vitnetjeneste finner vi kanskje i kombinasjonen av hans egne beskrivelser av sin misjonstjeneste (og -motivasjon) kombinert med de tallrike utsagnene om imitasjon/etterfølgelse. Og et lite stykke på vei kan vi tolke Ef 6,17 og Fil 2,16 som oppfordringer til misjon.

Et tydelig og ærlig forklaring på hvorfor vi ikke finner noen mer direkte misjonstilskyndelse hos Paulus har jeg ikke. Kanskje må vi skrive også dette spørsmålet på konto over ting som ikke ble tatt opp i 13 nokså situasjonsrelaterte brev; uten korinternes problematiske nattverdpraksis ville vi visst minimalt om Paulus' nattverdteologi. Det var oftest læreinnholdet i andres forkynnelse Paulus stadig drøftet, ikke hvorvidt de reiste for mye eller for lite. Og både den korte tidshorizonten i Paulus' liv og nærforventningen til Jesu gjenkomst kan forklare at han ikke tok opp slikt som vi i ettertid drøfter bredt.

Misjonsteologisk kan vi kanskje overveie på nytt hvor fruktbart – og bibelsk – det er å formane, tilskynde og tigge til misjonsarbeid på de måter vi gjør. Her bruker nok vi flere ord enn Paulus gjorde.

En mer misjonal tilnærming finner naturligvis langt flere relevante tekster, siden store deler av både ekklesiologi og etikk forstås inn i konseptet »misjonal«. Det som da tapes er det snevrere siktet på de minst nådde, de som bodde i områder »der Kristi navn ikke var kjent« (Rom 15,24-28). Det perspektivet var svært viktig for Paulus.

Noter

- 1 En god oversikt over debatten og argumentasjonen finnes i Plummer 2006; Dickson, 2003; og Stenschke, 2012.
- 2 I så fall vil disse tekstene ha interesse som uttrykk for tidlig tradisjon.
- 3 Bibeltekst siteres fra Det norske Bibelselskaps bokmålsoversettelse av 2011.
- 4 Eneste unntak jeg kjenner er Aker 2017, som i sin tittel hevder at Rom 1,4-5 er »An overlooked pillar« eller »The great commission in Romans«.
- 5 Bøe 2015.
- 6 Slik Bowers 1991, 94-95 påviser.
- 7 Fra et historisk ståsted kan vi spørre om dette er historisk pålitelig, eller om Lukas her projiserer sin egen tids praksis tilbake til misjonens begynnelse.
- 8 J. Ware argumenterer sterkt for at *ἐπέχω* »can never mean« å »holde fast« på noe, men må gjengis med »holde frem« (Ware 2005, 256-270). Men ingen av de andre stedene *ἐπέχω* brukes i NT (Luk 14,7; Apg 3,5; 19,22; 1 Tim 4,16) har det en slik utadrettet betydning.
- 9 Hele hans kap. 5 har dette som tittel. Schnabel 2004, 1463-65 peker på at sverdet er det eneste våpenet som er nevnt, og det er klart offensivt. Han mener at teksten ikke handler om at kristne skal »immuniseres« mot Satans angrep, men om å vinne nye for troen.
- 10 Slik også Plummer 2006, 10 peker på.
- 11 O'Brien mener at flere av disse imitasjonstekstene glir over i omtaler av misjonsarbeid (1

- Kor 4,16; 9,19-23; 10,31-11,1; Fil 3,17; 1 Tess 1,6-7; 2 Tess 3,7-9). Han kaller sitt kapittel om dette for »Paul's Ambitions and Ours.« (O'Brien 1995, 83-107).
- 12 Det kan ha vært forskjell på direkte »medarbeidere« som Timoteus og mer selvstendige aktører som Apollos. Schnabel 2008, 249, viser til ni ulike titler eller begreper vi finner i Apg og Paulusbrevene på medarbeidere, mange av disse begynner med *syn-*, som »medfange«, »medarbeider«, »medstrider« og »medtjener«/»medslave«.
- 13 Dickson 2003, 135-141 ser dem som »chosen from among an already highly regarded group of missionaries« (s. 136), men termen *apostolos* tåler neppe en slik vekt som Dickson gir den.

Litteraturliste

- Aker, Benny C. 2017. »An Overlooked Pillar. The Great Commission in Romans.« I *A Light to the Nations. Explorations in Ecumenism, Mission, and Pentecostalism*, redigert av Stanley M. Burgess & Paul W. Lewis, 103-25. Eugene: Pickwick.
- Boer, Harry. 1964. *Pentecost and Missions*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Bosch, David J. 1991. *Transforming Mission. Paradigm Shifts in Theology of Mission*. Maryknoll: Orbis.
- Bowers, Paul. 1991. »Church and Mission in Paul.« *Journal for the Study of the New Testament* 44: 89-111.
- Bøe, Sverre. 2015. »Vi skal frykte og elske Gud – så vi driver misjon.« I *Misjon – Tro – skole. Festskrift til Arne Redse*, redigert av Bente Afset, Birger Løvlie og Arne Helge Teigen, 31-44. Kyrkjefag Profil 24, Kristiansand: Portal.
- Camp, Bruce K. 1995. »A Theological Examination of the Two-Structure Theory«, *Misiology* 22 (2): 197-209.
- Dickson, John P. 2003. *Mission-Commitment in Ancient Judaism and in the Pauline Communities*. WUNT 2: 159. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Dunn, James D. G. 2009. *Beginning from Jerusalem. Christianity in the Making Vol 2*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Gilliland, Dean S. 1983. *Pauline theology & Mission Practice*. Grand Rapids: Baker.
- Green, Michael. 1970. *Evangelism in the Early Church*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Marshall, I. Howard. 2000. »Who were the Evangelists«. I *The Mission of the Early Church to Jews and Gentiles*, redigert av Jostein Ådna og Hans Kvalbein, 251-263. WUNT 2: 127. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Nordli, Andreas. 2013. *Guds evige hensikt*. Oslo: Luther/Prokla-Media.
- Plummer, Robert L. 2006. *Paul's Understanding of the Church's Mission. Did the Apostle Paul Expect the Early Christian Communities to Evangelize?* Milton Keynes: Paternoster.
- O'Brien, Peter T. 1995. *Gospel and Mission in the Writings of Paul. An Exegetical and Theological Analysis*. Grand Rapids: Baker.
- Schnabel, Eckhard. 2004. *Early Christian Mission, Volume One: Jesus and the Twelve; Volume Two: Paul and the Early Church*. Downers Grove: IVP.

- Schnabel, Eckhard J. 2008. *Paul the Missionary: Realities, Strategies, and Methods*. Diners Grove: IVP.
- Stenschke, Christoph. 2012. »David Bosch, Paulus und die Mission der Kirche.« *EJT* 21: 133-147.
- Ware, James. 2005. *The Mission of the Church in Paul's Letter to the Philippians in the Context of Ancient Judaism*. NovTSup 120. Leiden/Boston: Brill.
- Winter, Ralph D. 1974. »The Two Structures of God's Redemptive Mission.« *Missiology* 2: 121-139.
- Winter, Ralph D. 1990. »Momentum Building in Global Missions.« *International Journal of Frontier Missions*, 7 (2): 49-59.

Forfatter

Sverre Bøe
Fjellhaug Internasjonale Høgskole
Sinsenveien 15
NO-0572 Oslo
sboe@fjellhaug.no

Artiklen er blevet godkendt ved en redaktion-suafhængig fagfælle vurdering.